

Γενική άποψη των Αρχανών από τον Γιούχτα.

ΑΡΧΑΝΕΣ 30 χρόνια έρευνας

Όταν το 1964 άρχιζε η ανασκαφή των Αρχανών, κανείς ίσως, εκτός από το πνεύμα του Evans, δεν μπορούσε να φαντασθεί την εξέλιξή της. Ούτε βέβαια οι κάτοικοι της συνοικίας Τουρκογειτονιά, που στις ανορύξεις των θεμελίων έβρισκαν τους τεράστιους, καλοδουλεμένους πωρόλιθους, τους "κάδρους" των μακρών διηγήσεών τους. Κι ούτε ακόμη ο Αρχανιώτης Ν. Κουτουλάκης, που δεν εξήγησε βέβαια ποτέ, πώς ακολούθησε το θείο του Εμ. Σε-

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

	A. EVANS	N. ΠΛΑΤΩΝ
5000 π. Χ.	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
2600 π. Χ.	ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ I (ΠΜ I) ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ II (ΠΜ II) ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ III (ΠΜ III) ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ Ia (ΜΜ Ia)	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
2000 π. Χ.	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ Ib (ΜΜ Ib) ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ IIa (ΜΜ IIa) ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ IIβ (ΜΜ IIβ)	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1700 π. Χ.	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ IIIa,β (ΜΜ IIIa,β) ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ Ia (ΥΜ Ia) ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ Ib (ΥΜ Ib) ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ II (ΥΜ II)	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1400 π. Χ.	ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ IIIa (ΥΜ IIIa) ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ IIIβ (ΥΜ IIIβ) ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ IIIγ (ΥΜ IIIγ)	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1100 π. Χ.	ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ - ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
900 π. Χ.	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
725 π. Χ.	ΑΝΑΤΟΛΙΖΟΥΣΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
650 π. Χ.	ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
500 π. Χ.	ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
330 π. Χ.	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
67 π. Χ.	ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
323 μ. Χ.		

γρεδάκι στην επιχείρηση ενός αρχαιοπωλείου στο Παρίσι. Νεαρός επιμελητής αρχαιοτήτων το '64 στο Ηράκλειο, ξεκίνησε με την ανασκαφή ενός κυριολεκτικά άδειου υστερομινωικού θαλαμωτού τάφου στο Φουρνί, του κενοτάφιου, της πρώτης αυτοτελούς δημοσιευμένης μελέτης για τις Αρχάνες.

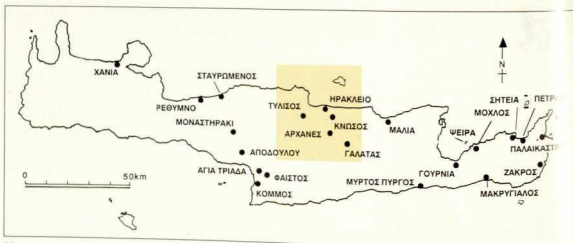
Πρώτος ήταν και πάλι ο Σ. Ξανθουδίδης, που το 1909 διέσωσε ένα μοναδικό λίθινο αγγείο, ενεπίγραφο στην Γραμμική Α Γραφή. Ο Α. Evans βέβαια, που είχε σκάψει στις Αρχάνες και είχε αγοράσει κάμποσες σφραγίδες κι ένα χρυσό δαχτυλίδι, θα γνώριζε πολλά, που δεν έγραψε. Γιατί δεν εξηγείται με την κνωσοκεντρική του αντίληψη η γνώμη του, ότι στις Αρχάνες θα βρισκόταν το "θερινό ανάκτορο" των βασιλέων της Κνωσού. Λόγω της βαρύγδουπης αυτής άποψης, δύο μεγάλοι Έλληνες αρχαιολόγοι έσκαψαν τη δεκαετία του '50 στις Αρχάνες, χωρίς επιτυχία όμως, κι ίσως γι' αυτό χωρίς συνέχεια: ο Σ. Μαρινάτος, με την ευκαιρία της ανασκαφής του γειτονικού Βαθυπέτρου, και ο Ν. Πλάτων, με την ευκαιρία κάποιων οικοδομικών εργασιών.

Λιθίνο κοχλιάριο, ενεπίγραφο στην Γραμμική Α Γραφή, από τον Τρούλλο.

Άποψη του Θολωτού Τάφου Α στο Φουρνί το 1965.

Χάρτης της Κρήτης.

Το 1964 ακολούθησε μια άλλη ανασκαφή ενός τάφου στη θέση Κατσοπρινιάς και αρκετές περισυλλογές και παραδόσεις, που οδήγησαν στην πρώτη μεγάλη ανασκαφή στην Τουρκογειτονιά και στον εντοπισμό του αναζητούμενου ανακτόρου. Από τον πρώτο κιόλας χρόνο της έρευνας εγκαταστάθηκε η στενή συνεργασία με τους κατοίκους της κωμόπολης. Είναι χαρακτηριστικό πως η πρώτη ανασκαφή της Τουρκογειτονιάς έγινε με χρηματοδότηση του αρχαιολογικού παραρτήματος της Περιφερειακής Λέσχης. Παρά τη μεγάλη όμως επιτυχία της για τον εντοπισμό ενός σπουδαιότατου κτίσματος, δεν μπορούσε να έχει άμεση τουλάχιστον στο κέντρο της κωμόπολης, ανάμεσα στα σύγχρονα σπίτια. Που δεν ήταν εύκολο κι ούτε ίσως επείγον να κατεδαφισθούν.

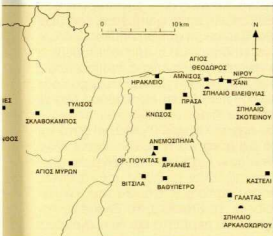
Ο επόμενος χρόνος, το 1965, ήταν πάλι μια σημαντική χρονιά για την αρχαιολογία των Αρχανών, αλλά και της Κρήτης, όπως καταδείχθηκε αργότερα. Γιατί ανακαλύφθηκε στο Φουρνί, ένα λόφο δίπλα στην κωμόπολη, ο Θολωτός Τάφος Α, η πρώτη ασύλητη βασιλική τάφη της Κρήτης, σε μια "καλύβα", που χρησιμοποιούσαν ακόμη οι χωρικοί. Αλλά και για το χώρο της μινωικής Κρήτης, αντίθετα με τη συνήθεια της εποχής του "γύφτου-αρχαιολόγου", της αναζήτησης δηλαδή σ' άλλα μέρη άλλων, ασύλητων ίσως, τάφων ή και άλλων σπουδαίων αρχαίων. Τον τρίτο χρόνο, με την ένταξη της ανασκαφής των Αρχανών στο πρό-

Ο Θολωτός Τάφος Α σήμερα.

Χάλκινο ειδώλιο λατρευτή από τη θέση Αγ. Τριάδα.

Χάρτης της βόρειας κεντρικής Κρήτης.

Παραδοσιακά σπίτια στις Αρχάνες.

γραμμα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, είχαν μπει πια οι βάσεις της οργάνωσης της αρχαιολογικής έρευνας των Αρχανών.

Η ανασκαφή στο Φουρνί συνεχίστηκε από το 1965 μέχρι το 1967, από το 1971 μέχρι το 1982 κι από το 1986 μέχρι το 1987. Η διακοπή της ανασκαφικής έρευνας της ευρύτερης περιοχής των Αρχανών στα χρόνια της δικτατορίας καλύφθηκε από κάποιες σωστικές ανασκαφές της τότε επιμελήτριας Α. Λεμπέση. Για χρόνια συνεχίζονταν οι χρονοβόρες προσπάθειες απαλλοτριώσεων στην Τουρκογειτονιά, όπου η νέα στρωματογραφική έρευνα ξανάρχισε το 1978 και συνεχίστηκε μέχρι το 1985, και από το 1988 μέχρι το 1989. Το 1979 ανασκάφηκε ο ναός της ανθρωποθυσίας στα Ανεμόσπηλια, κι ήταν τότε που οι Αρχάνες έφθασαν, μετά την ανακάλυψη της ασύλητης βασιλικής ταφής στον Θολωτό Τάφο Α, στον μέγιστο βαθμό της δημοσιότητας, αφού δυστυχώς, ακόμη και στην επιστήμη, ο χρυσός και το αίμα προκαλούν.

Και υπήρξαν κι άλλες, διάφορες, μικρότερες ανασκαφές σε άλλες θέσεις, έτσι που οι Αρχάνες, με την εξαίρεση βέβαια της γειτονικής Κνωσού, είναι ο καλύτερα μελετημένος χώρος της Κρήτης, και μάλιστα διαχρονικά, όχι μόνο στα μινωικά, αλλά και στα υπομινωικά, πρωτογεωμετρικά, γεωμετρικά, αρχαϊκά, κλασικά, ρωμαϊκά και χριστιανικά χρόνια. Κι ακόμη οι Αρχάνες είναι ένας σπάνιος τόπος, του οποίου γνωρίζουμε στην προϊστορική εποχή όχι μόνο τα νεκροταφεία κι ούτε μόνο τους οικισμούς, κι ούτε πάλι και μόνο τα ιερά. Για να κατα-

δειχθεί ο πλούτος των στοιχείων που έχουν συλλεγεί, αναφέρεται πως μόνο μέσα στην οικιστική ζώνη της σημερινής κωμόπολης των Αρχανών έχουν σημειωθεί πάνω από ογδόντα αρχαιολογικές θέσεις.

Η ανασκαφική έρευνα των Αρχανών σταμάτησε για λίγο το 1989. Όλα αυτά τα χρόνια δημοσιεύονταν κάθε χρόνο λεπτομερείς και συχνότατα πολυσέλιδες ανασκαφικές εκθέσεις στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας, συχνά και πάλι με πλούσια εικονογράφηση, για την ενημέρωση των ερευνητών. Κι ακόμη υπήρξαν ποικίλα δημοσιεύματα σε ελληνικά και ξένα αρχαιολογικά περιοδικά για συγκεκριμένα θέματα, την ελεφαντουργία, τη σφραγιδογλυφία, τα ταφικά έθιμα, την γραφή, τα λεγόμενα λατομικά σημεία, την κεραμική, τα κυκλαδικά ειδώλια κλπ., πάλι για την έγκαιρη ενημέρωση της έρευνας. Κι ίσως ακόμη πρέπει να σημειωθούν η αρχαιολογική έρευνα και κάποια ειδικά δημοσιεύματα για μεταγενέστερες περιόδους, υπογεωμετρικές και γεωμετρικές. Συνολικά τα δημοσιεύματά μας για τις Αρχάνες και μόνο φθάνουν τον αριθμό των 68. Τα δημοσιεύματα αυτά όμως, όσο κι αν καλύπτουν τις τρέχουσες ανάγκες, δεν έφθασαν στην απαραίτητη σύνθεση. Και βέβαια η σύνθεση ήταν αδύνατη με την ταυτόχρονη ανάλυση, όπως είναι αναγκαστικά μια ανασκαφή. Η διακοπή μιας ανασκαφής γίνεται έτσι επιβεβλημένη για την έρευνα.

Συνηθίζουμε να μεμψιμοιρούμε στην Ελλάδα για την αδιάκοπη ανασκαφική έρευνα και για την έλλειψη δημοσιεύσεων των Ελλήνων. Κι έτσι λησμονούμε πως κι οι ξένοι ερευνητές στον τόπο μας αμαρτάνουν το ίδιο συχνά. Για να θυμίσω κάποιες από τις υποχρεώσεις μιας μόνο ξένης αρχαιολογικής σχολής, της αμερικανικής, θυμίζω πως η μυθική Λέρνα, αυτός ο μοναδικός προϊστορικός τόπος της Αργολίδας, περιμένει τη δημοσίευσή της, όπως βέβαια και η ερυθρόμορφη κεραμική της τόσο σημαντικής για την εποχή αθηναϊκής αγοράς. Ίσως είναι φυσικό και για τους ανασκαφείς, σαν ανθρώπους, να επιζητούν τη μοναδική χαρά κάθε νέου ευρήματος. Κι ίσως είναι και πάλι φυσικό να νομίζουν πως θα τα προλάβουν όλα εν ζωή, γι' αυτό και ίσως τα κατακρίνουν να τα δημοσιεύσουν οι ίδιοι.

Υπάρχουν όμως και πολλά παραδείγματα κατανόησης του αρχαιολογικού υλικού, γι' αυτό και έγκαιρης δημοσίευσης, με τα πιο αγαθά αποτελέσματα όχι μόνο για τους ερευνητές αλλά και για τα πράγματα, και βέβαια τους τόπους που τα γέννησαν. Αυτά τα παραδείγματα ακολούθησα κι εμείς στις Αρχάνες. Εννέα νέοι και καλοί αρχαιολόγοι, μαθητές μας και φίλοι, εκπαιδευμένοι με τη συνεχή παρακολούθησή μας τα διδακτορικά τους διπλώματα σε διάφορα πανεπιστήμια, στην Αθήνα, τη Heidelberg, το Freiburg, το Sheffield, την Philadelphia. Άλλοι συνάδελφοι μελετούν μικρότερα θέματα, τα περιάπτα και τα κοσμήματα από υαλόμαζα. Και φυσικά νιώθουμε και γι' αυτό τυχεροί. Διάφορα κτήρια στο Φουρνί, ο Θολωτός Τάφος Ε, ο μυκηναϊκός Ταφικός Περίβολος, το Ταφικό Κτήριο 19, έχουν ήδη μελετηθεί εντατικά. Άλλες μονογραφίες στην ίδια εκδοτική σειρά της Αρχαιολογικής Εταιρείας αφορούν τη μοναδική κεραμική του αποθέτη στο Φουρνί, τις σημαντικές σφραγίδες, τους άπειρους οφειανούς, ή μια τέλεια τυπολογική σειρά σαρκοφάγων ή και ταφικών πύλων. Παράλληλα έχει μελετηθεί ακόμη η μυκηναϊκή εγκατάσταση στις Αρχάνες από τα σχετικά ευρήματα της ανασκαφής στην Τουρκογειτονιά. Όπως φαίνεται από κάποιες σχετικές συνεργασίες σ' αυτόν τον τόμο, είναι σημαντική αυτή η πολλαπλή και όχι μόνο επιστημονική ωφέλεια, που είναι και πάλι χωρίς παράλληλο, τουλάχιστον για την Κρήτη.

Η διακοπή όμως της ανασκαφής είχε και άλλες συνέπειες. Το 1993, πάλι με τη γενναία βοήθεια του Δήμου Αρχανών, εγκαταστάθηκε η Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών, ένα πραγματικό μικρό μουσείο, το πρώτο του είδους του στην Κρήτη, που αφορά έναν μόνο, συγκεκριμένο χώρο. Κι είναι σημαντική ίσως επίσημη, ότι όλη αυτή η ερευνητική προσπάθεια τόσων χρόνων εντάσσεται πια με επιτυχία στον κοινωνικό ιστό της κωμόπολης. Τα δεκάδες παραδοσιακά σπίτια μέσα στην αρχαιολογική ζώνη των Αρχανών, που διατηρήθηκαν, όχι βέβαια χωρίς αγώνα, κατά τις καταστροφικές και για την Κρήτη δεκαετίες του '60 και '70, ήρθε η ώρα να αναπαλαιωθούν με την ένταξή τους σε κοινωνικά προγράμματα. Ο σημαντικός οικισμός των Αρχανών γίνεται έτσι μοναδικός για την Κρήτη, καθώς πλαισιώνεται από τόσους αρχαιολογικούς χώρους και από το πανάρχαιο ιερό βουνό της βόρειας κεντρικής Κρήτης, τον Γιούχτα.

Και η συνέχεια; Όπως επεξηγώ αλλού, στο βιβλίο μου *Ανασκάπτοντας το παρελθόν*, δεν

μπορεί, νομίζω, παρά η συνέχεια να είναι άδηλη στην Ελλάδα, τη χώρα της ασυνέχειας. Προγραμματίζεται όμως η συνέχεια της ανασκαφής. Φέτος κατεδαφίσθηκε ένα, το νεότερο βέβαια, από τα σπίτια που έχουν απαλλοτριωθεί πριν από χρόνια, για τη συνέχιση της ανασκαφής στην Τουρκογειτονιά. Δυστυχώς και η αρχαιολογία ως επιστήμη είναι κι αυτή καταστροφική. Μένουν όμως αλώβητα τα παλαιότερα παραδοσιακά σπίτια, που συγκροτούν το γνωστότατο πια "Σπίτι Ανασκαφής Αρχανών", που χαρακτηρίστηκε από τη Μελίνα Μερκούρη και τον Ζυλ Ντασέν, για την ένταξή του στο περιβάλλον, ένα "μινωικό μουσείο". Ο τόπος που αναπόλησαν διαχρονικά, γι' αυτό και συζήτησαν ειρηνικά, αφήνοντας γραπτές τις εντυπώσεις τους, κάποιες διασημότητες της τέχνης, όπως ο V. Rostropovitch, και της πολιτικής, όπως ο R. von Weisszäcker, και κάποιοι όχι άσημοι αρχαιολόγοι, ο A. Furumark, ο V. Milojevic, ο L. Palmer, ο R. Hampe, ο N. Πλάτων, ο D. Levi, και κάποιοι φίλοι, όπως η X. Σταθάου, για να αναφέρω όσους βρίσκονται πια στα ηλύσια πεδία. Ο χώρος που ξεκίνησαν και ξεκινούν πλήθος φοιτητές και φοιτήτριες, που συνεχίζουν.

Κι εμείς; Εμείς προετοιμάζουμε τη νέα φάση της ανασκαφής και της μελέτης, με όσους τρόπους μας προσφέρει η σημερινή εποχή. Νιώθουμε και πάλι τυχεροί, όχι μόνο γιατί ξεπεράσαμε τόσες τρέχουσες ελληνικές δυσκολίες, αλλά και γιατί έχουμε καθαρή επιστημονική και κοινωνική συνείδηση, αφού νομίζουμε πως τιμήσαμε τους προγόνους και δεν υποτιμήσαμε τους επιγόνους. Άλλωστε έχουμε ήδη επιβραβευθεί. Δεν αναφέρομαι βέβαια στο βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών το 1983, "ότι διά των εν Αρχάναις ανασκαφών σπουδαίως εις την έρευναν της κρητικής αρχαιολογίας και την καθόλου προαγωγήν της ελληνικής επιστήμης συμβάλλονται", αλλά στην μέγιστη εν ζωή αναγνώριση της 6 Αυγούστου 1992, στη μεγαλύτερη ετήσια γιορτή των Αρχανών, του Αφέντη του Χριστού, που γίναμε επίτιμοι δημότες Αρχανών "για τη μεγάλη προσφορά στον τόπο μας". Γι' αυτό ίσως 30 χρόνια έρευνας δεν χρειάζονται άλλους πανηγυρισμούς, παρά μόνο το αφιέρωμα της "Αρχαιολογίας" στις Αρχάνες, σε μιαν άλλη ελληνική ανασκαφή.

Γιάννης Σακελλαράκης

Αρχαιολόγος

Βιβλιογραφία

Σ. Ξανθουδίδης, Μινωικών σκείους ενεπιγραφών, ΑΕ 1909, 179-96.

A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, London 1928, II, 1, 64 κεξ. Σ. Μαρινάτος, «Εργασία εν Βαθύπεντρω, Αρχάναις και Ιδαίω Άντρω», ΠΑΕ 1956, 223-5.

N. Πλάτων, «Δοκιμαστική ανασκαφή εις οικίαν εν Ιωάννου Μαυρογιαννάκη συνοικίας Τρούλλου Αρχανών», ΠΑΕ 1957, 133-5.

A. Λεμπέση, «Ανασκαφικά έρευνα εις Ανατολικήν Κρήτην», ΠΑΕ 1970, 256-70.

A. Λεμπέση, «Ο οικικός των Αρχανών», ΑΕ 1976, 12-43.

Γ. Σακελλαράκης, *Ανασκάπτοντας το παρελθόν*, Αθήνα 1995 (τυπώνεται).

Archanes, Thirty Years of Research

J. Sakellarakis

Archanes, known in bibliography already since 1909, had attracted the interest of all the great scientists of Cretan archaeology, such as S. Xanthoudides, A. Evans, S. Marinatos and N. Platon. However, only since 1964, with the inclusion of its excavation in the program of the Archaeological Society, the systematic research of Archanes has started.

Archanes is today one of the best studied archaeological sites of Crete -with the exception of the neighboring Knossos- due to the excavational research of the Minoan cemetery at Fourni, the palatial building at Tourkoyitonia, the temple of human sacrifice at Anemosplia and of other areas, as well as due to our various published papers and articles on Archanes that sum up to the number of

68. Besides a short intermission in the excavational procedure, although unusual, the research has been continued by publications. Efi Sakellarakis and I consider ourselves lucky for a series of reasons: we have staffed our scientific team with nine excellent young research assistants, selected among our graduate students, who have finished or are working on their doctoral thesis at various universities in Greece and abroad. Our collaboration with the local inhabitants has been most fruitful as the creation of a small museum, which opened last year, proves; this fact shows that our research effort has been successfully incorporated in the social network of the small present town of Archanes. And finally, the prize awarded to us by the Academy of Athens in 1983 as well as our nomination as honorary citizens of Archanes in 1992 represent undoubtedly a full recognition of and repay for our long, hard efforts both by the official state and the local community.